

I. 1-2 oldalas összefoglalás

Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása

A forráshiányos, illetve forrásszegény időszakok etnikai viszonyainak vizsgálatában mai ismereteink szerint közvetlen bizonyítékokra általában nem támaszkodhatunk, mert direkt módon semmilyen írott (vagy nem írott) anyag nem tudósít a Kárpát-medence népességi helyzetéről. Ez a körülmény nemcsak a magyar írásbeliség kialakulását megelőző korszakra, tehát a honfoglalás korára és az azt közvetlenül követő időkre igaz, hanem az oklevelek ezreit létrehozó következő évszázadokra is, mivel a korai iratokban a települések lakóinak az etnikai hovatartozására vonatkozó információkat általában nem rögzítették.

Értekezésemben egy olyan névrendszertani elemzés tapasztalatait igyekszem bemutatni, amely egy mai többnyelvű névállomány és a névhasználók kapcsolatának tanulmányozásával kísérel meg a régiség névkincséből levonható etnikai következtetésekhez újabb szempontokat adni. A vizsgálatok során egy mai helynévrendszert, a *Baranya megye földrajzi nevei* című névtár Sásdi járásának kétnyelvű, mintegy 13.000 adatot tartalmazó helynévállományát elemzem. A dolgozat elsődleges célja tehát a magyar–német kétnyelvű vidékek névrendszerét jellemző rendszerszerű összefüggések felfedése, a vizsgálatok során használt elemzési modell azonban reményeim szerint általánosabb érvényű megállapítások, tendenciák feltárásában, így általában a kétnyelvű névállományok viszonyrendszerének a leírásában, illetve régebbi korszakok kevésé jól adatolható névkincsének a népességtörténeti felhasználásában is támpont lehet.

Dolgozatom négy fő egységből áll. elsőként a helynevek és a népességkutatás kapcsolatát tárgyaló szakirodalmat tekintem át, majd a vizsgálatok elméleti, módszertani háttérét mutatom be. A következő fejezetben kerül sor a kiválasztott adatállomány elemzésére, illetőleg a vizsgálatok eredményének és az etnikai viszonyok összefüggéseinek feltárására.

A funkcionális-szemantikai és a keletkezéstörténeti szempontú vizsgálat legfőbb eredményei a következők:

1. Az egyes névfajták elemzéséből világosan kitűnik, hogy a különböző denotátumtípusok neveinek etnikumjelölő értéke eltérő lehet: a régiségben is kimutatható névfajták közül a településnevek a legkevésbé alkalmasak a népességi következtetésekre, míg a kisebb közössé-

gekben használatos, a társadalmi változások iránt érzékenyebb és adminisztratív eszközökkel kevésbé konzervált névfajtának (a víz- és határneveknek) jóval megbízhatóbb etnikumjelölő értéke van.

2. A régi helynevek vizsgálata során szem előtt kell tartani, hogy a kétnyelvűség esetén a szórvány kétszeres választás (a határt ismerő „adatközlő” és az oklevélíró döntése) után került be az oklevélbe. Ezt a kétszeres szűrőt, melyet minden bizonnyal a korabeli presztízsvizonyok nagymértékben befolyásoltak, szintén nem hagyhatjuk figyelmen kívül a régiség helyneveinek értékelésében.

3. Az idegen eredetű, megnevező funkciójú helynevek még a mikronevek esetében sem utalnak direkt módon az etnikumra: ha a népességtörténeti kutatásokban kizárólag a nevek eredetéből következtetünk a lakosság etnikai hovatartozására, könnyen tévútra juthatunk. A Sásdi járásban például ugyan a magyar és a német lakosság jelenlétét egyértelműen tükrözi a névállomány, de a névkincsben az egykori szlávtság nyomai is fellelhetők, noha szlávok az adatok felvételének idején már csak egy településen élnek. Ez a jelenség a névadó és a névhasználó egybemosásának veszélyeire figyelmeztet.

4. A mai névrendszer elemzése azt jelzi, hogy az átvételek arányát is nagymértékben befolyásolják a társadalmi presztízsvizonyok: a szociális szempontból magasabban lévő közösség élen jár a névadásban, míg az alacsonyabb presztízssű névhasználók hajlamosabbak a már meglévő helynevek átvételére.

5. Az azonos denotátumra vonatkozó névpárok, névcsoportok belső kapcsolatainak elemzési eredményei azt sugallják, hogy a kétnyelvű névrendszerekben az azonos jelentésű nevek között általában szemantikai megfelelés van: leggyakrabban teljes egyezés. Ez a jelenség arra enged következtetni, hogy a kétnyelvű vidékek egy-egy nyelvhez köthető névrendszerei még akkor sem függetlenek egymástól, ha elemeiket, az egyes helyneveket a névhasználók egymástól elkülönítve, mindig csak az egyik nyelvhez kapcsolva alkalmazzák a kommunikáció során. Adataink szerint ugyanis a kétnyelvű közegben az új megnevezések keletkezését a denotátum számos tulajdonsága mellett annak már meglévő, a másik nyelvben létrejött neve is motiválhatja.

A dolgozat utolsó fejezetében a mai névállomány elemzésével nyert tapasztalatok alapján a korai ómagyar kori Borsod vármegye helynévrendszerét tanulmányozom. Ebben a részben arra keresem a választ, hogy a névadatok alapján milyen népesség mutatható ki ezen a területen, illetve milyen változások tapasztalhatók a vizsgált korai ómagyar kori névállományban, ha azt bizonyos kronológiai határok mentén tovább tagoljuk.

II. Absztrakt

Értekezésemben egy olyan névrendszertani elemzés tapasztalatait igyekszem bemutatni, amely egy mai többnyelvű névállomány és a névhasználók kapcsolatának tanulmányozásával kísérel meg a régiség névkincséből levonható etnikai következtetésekhez újabb szempontokat adni. A dolgozat elsődleges célja a magyar–német kétnyelvű vidékek névrendszerét jellemző rendszerszerű összefüggések felfedése, a vizsgálatok során használt elemzési modell emellett általában a kétnyelvű névállományok viszonyrendszerének a leírásában, illetve régebbi korszakok kevésé jól adatolható névkincsének a népességtörténeti felhasználásában is támpont lehet.

III. Tárgyszavak

helynévrendszer, nyelvi érintkezések, az Árpád-kor etnikai viszonyai